

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ У СОЦІАЛЬНОМУ ТА ПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРАХ

З. Ф. Сівєрс

УЯВЛЕННЯ МОЛОДІ ПРО ВЛАСНІ ПРАВА ЯК ПОКАЗНИК ОЧІКУВАНЬ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Стаття присвячена практично не дослідженій у вітчизняній соціально-психологічній науці проблемі аналізу феномена політико-правової свідомості, зокрема тих психологічних факторів і механізмів, що лежать в основі політико-правової свідомості молоді та можуть впливати на її становлення. Автор обґрунтовує вибір концепції соціальних уявлень С. Московічі як методологічної основи власного дослідження. Наводиться короткий огляд основних положень концепції соціальних уявлень, відтак увага акцентується на тих характеристиках, які становлять особливий інтерес у контексті авторських досліджень; дається визначення політико-правової свідомості та політичної справедливості. Аналізується розвиток ідеї прав людини – від Великої Хартії Вольностей (1215 р.), актів раннього конституціоналізму (британський Білль про права 1689 р., ухвалена 1789 р. Національними зборами Франції Декларація прав людини і громадянина) до Загальної декларації прав людини, прийнятої в 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН, що дає авторові підстави зробити висновок про нетотожність прав особистості і прав громадянина, а також скласти характеристику політико-правового статусу особистості. Теоретично обґрунтовується положення про те, що уявлення людини про свої права, державні і правові інститути є психологічною основою очікувань політичної справедливості в стосунках між людиною і державою, а ступінь усвідомлення своїх прав можна вважати певним критерієм очікувань справедливості щодо держави і політичної влади.

Ключові слова: політико-правова свідомість, справедливість, політична справедливість, соціальні уявлення, уявлення про справедливість, уявлення про права.

Проблема. Питання прав і свобод людини та справедливості-несправедливості історично постали ще в античний період – тоді, коли люди почали замислюватися над правовою організацією суспільства задля побудови справедливих суспільних відносин. Ці питання залишаються актуальними і сьогодні, оскільки саме пріоритет прав людини та справедливість є найважливішими принципами правової держави.

Завдяки проведеному соціально-психологічному аналізу розвитку концепцій політико-правової свідомості в різні історичні періоди ми з'ясували, що існуючі теорії правової та політико-правової свідомості завжди відображали певні, зафіксовані не лише в теоретичній, а й у суспільній свідомості, уявлення про владу, підпорядкування, свободу, права, обов'язки, відповідальність, заборони, дозволи, довіру [9]. Було також встановлено, що політико-правова свідомість пов'язана зі сприйманням справедливості в стосунках людини з державою та правовими інститутами [10]. Подальше дослідження політико-правової свідомості потребує вивчення соціально-психологічних чинників, що впливають на її становлення.

Метою статті є теоретичне обґрунтування впливу уявлень про свої права на очікування щодо політичної справедливості в стосунках між людиною і державою.

Нас цікавлять насамперед дві базові для нашого дослідження категорії – справедливість і права людини. Беручи до уваги означену тему, розглянемо підструктуру соціальної справедливості, а точніше – інституціональний аспект соціальної справедливості, власне політичну справедливість. Подальші міркування потребують деяких пояснень щодо теоретичних основ, на яких ґрунтується наше дослідження, та підходів до розуміння феномена *справедливості*.

Уявлення про справедливість ми розглядаємо як різновид *соціальних уявлень*. Правомірність такого підходу впливає, зокрема, з досліджень моральних і правових уявлень (К. О. Абульханова [1], О. А. Гулевич [4], У. Дойс, Д. Спіні, А. Клеменс [13]). Дослідники дійшли висновку, що суб'єктом уявлень про справедливість є соціальна група, яка виробляє і конститує уявлення про справедливість відповідно до групових цінностей, норм і традицій. Саме в групі уявлення набувають певної специфіки і перетворюються в дещо спрощені буденні уявлення.

З моменту народження і далі в процесі соціалізації людина пізнає закони природи, загальнолюдські норми та норми, властиві культурі, до якої вона належить, норми соціальної групи, а також норми позитивного права. Ніхто не може сказати напевне, які з цих норм більшою мірою впливають на поведінку людини в політико-правовій ситуації. Однак можна стверджувати, що в політико-правовій свідомості особистості, окрім відображення позитивного права, існує значна кількість відображень інтуїтивного права. Зрозуміло, що ця обставина значно ускладнює вибір моделі поведінки особистості в політико-правових ситуаціях.

Людина, здійснюючи свій політичний вибір, не завжди цікавиться політичною програмою тих чи інших партій та робить висновки про політико-правові наслідки для себе в разі їхньої перемоги. А її ставлення до чинних у державі законів часто визначається не знаннями, а буденним правопорядком та інтуїтивним правом. Тобто в політико-правовій свідомості переплітаються елементи наукового і буденного, об'єктивного і суб'єктивного знання, що цілеспрямовано формується державою і суспільством та особистим

життєвим досвідом. Політико-правові категорії у свідомості людини перетворюються на спрощені буденні уявлення. І хоч формування соціальних уявлень відбувається за участі державних (владних) інститутів, головним тлом їхнього формування є соціальна група і ті уявлення, що в ній склалися. Вони формуються не лише інституціональними засобами, а й на основі попередніх уявлень та під впливом соціальної групи. Можна сказати, що соціальні уявлення про політико-правові об'єкти не є відображенням політико-правової реальності, а конструюються в процесі комунікації між людьми і є специфічними для конкретної соціальної групи. Вони охоплюють не лише політико-правові уявлення, а й пов'язані з ними моральні та буденні уявлення про політику і право. Ці уявлення тісно взаємопов'язані і включені в загальну картину світу особистості. У зв'язку із цим вивчення політико-правової свідомості потребує, на наш погляд, більш розширеного підходу – її слід розглядати як продукт соціально-психологічної реальності. У своєму дослідженні ми дотримуємося розширеного розуміння політико-правової свідомості як сукупності соціальних уявлень про політику і право. Отож, спираючись на результати стислого аналізу концепції соціальних уявлень, проаналізуємо деякі положення, які становлять особливий інтерес у контексті нашого дослідження.

Як відомо, автором концепції соціальних уявлень є видатний французький соціальний психолог Серж Московічі. Учений визначає соціальні уявлення як особливу форму колективного знання, яке засвоюється і поділяється членами суспільства [7]. Для нього уявлення є універсальним механізмом пізнання соціальної реальності, способом буденного пізнання дійсності. За визначенням відомої російської дослідниці Г. М. Андреевої, соціальні уявлення – це “мережа понять, тверджень та пояснень, що народжуються в повсякденному житті в ході міжособової комунікації” [2, с. 207].

Соціальні уявлення можна розглядати також як своєрідну форму колективної пам'яті індивідів, які живуть в одному суспільстві (хоч ідентична інформація через різницю в інтерпретації може сприйматися по-різному). Якщо нова інформація суперечить відомій, то, прагнучи зберегти свою усталену картину світу, людина намагається пояснити це нове за допомогою наявних уявлень. Тобто соціальні уявлення про нове вибудовуються на основі попереднього досвіду. С. Московічі вважає, що “робота” уявлень по введенню нового в систему значень індивіда відбувається у два способи – диференціації та інтеграції. Диференціація полягає в поділі нового об'єкта на перцептивні складові, а процес інтеграції передбачає пов'язування нового об'єкта з іншими об'єктами внутрішнього світу шляхом класифікації. Дослідник уводить в обіг поняття ідентифікаційної матриці, яка пов'язує інформацію, що надходить, з певними соціальними категоріями, наділяючи об'єкт уявлень відповідними смислом і значенням [7]. Соціальні уявлення виконують щонайменше три основні функції:

- 1) функцію інструменту пізнання (виступають у ролі своєрідних теорій, які пояснюють дійсність);
- 2) функцію опосередкування поведінки (впливають на поведінку);
- 3) функцію адаптації (адаптують політичні та наукові факти до вже раніше сформованих поглядів).

Реалізацію цих функцій забезпечують два взаємопов'язані механізми появи соціального уявлення: анкерівка (“якоріння”) та об'єктифікація. Анкерівка полягає у виокремленні незнайомого об'єкта навколишнього середовища, зосередженні на ньому уваги та подальшому віднесенні його до вже знайомих категорій, тобто знайомого контексту. Таке віднесення дає змогу, на думку Московічі, помістити незнайомий об'єкт в ідентифікаційну матрицю нашої культури. Об'єктифікація полягає в перетворенні нового образу в конкретний образ, трансформуванні абстрактного в конкретне, ідеї – в об'єкт реального світу. Окремі поняття в результаті свого функціонування в суспільстві переживають низку перетворень, через що набувають нових структури і змісту. Нова структура є водночас і абстрактною, і образною. Таким чином, нове і невідоме зводиться до відомого і конкретного. Об'єктифікація завершується набуттям нового “знання” як деякої об'єктивної реальності [14].

Згідно з конструкціоністською логікою концепції соціальних уявлень С. Московічі не існує об'єктів, які мають соціальне значення і не залежать від людей. Як форма колективного знання, уявлення вибудовуються на основі інформації, знань, оцінок. Людина отримує інформацію, набуває певних знань у процесі цілеспрямованого навчання та комунікування, але головною їхньою характеристикою є те, що вони включені у вирішення завдань повсякденного життя. Отже, *соціальні уявлення* – це:

- своєрідна форма буденної свідомості, в якій суб'єкт і об'єкт взаємопов'язані, а стимул і реакція представлені в цілісному комплексі. У своїй пізнавальній діяльності суб'єкт є активним і відтворює людей, об'єкти, події навколишнього світу за допомогою уявлень;
- спосіб інтерпретації та осмислення повсякденної реальності, певна форма соціального пізнання, яка передбачає когнітивну й емоційну активність індивідів та груп, що дає їм змогу фіксувати власну позицію щодо ситуацій, подій, об'єктів, повідомлень. Тобто уявлення є не просто калькою навколишнього світу, а продуктом і процесом активного соціально-психологічного відтворення дійсності;
- соціально вироблена форма практичного знання, суб'єктом якого є соціальна група (хоч носієм може бути окремий індивід). Уявлення індивіда про ті чи ті феномени суспільного життя стають предметом соціально-психологічного дослідження лише тому, що належать йому як членові певної соціальної групи. І хоч соціальні уявлення формуються інститутами влади, законами, освітніми програмами, засобами масової інформації і т. ін., найсуттєвіший вплив мають уявлення, що сформувалися в групі.

Функціональним призначенням уявлень є адаптація сприйманих соціальних фактів, явищ політичного, правового чи іншого характеру до вже сформованих поглядів та оцінок. Уявлення допомагають не лише вибудовувати несуперечливу картину світу, а й формувати відносини з іншими.

Узята за методологічну основу концепція соціальних уявлень дала нам підстави визначити *наявний стан політико-правової свідомості особистості як ступінь актуалізації комплексу політико-правових уявлень (знань, досвіду, ставлень) у вирішенні конкретних політико-правових ситуацій*.

Одним із компонентів політико-правової свідомості є політична справедливість [10]. У нашому розумінні це *морально-оціночне настановлення щодо політико-правових інститутів та політико-правових зв'язків у суспільстві*.

Поняття політичної справедливості остаточно сформувалось у другій половині ХХ ст., хоч явно простежується вже в працях античних філософів, зокрема відомих мислителів Давньої Греції, як елемент філософської критики чинних політичних відносин. У цей час закони і форми державного устрою перестають сприйматися на віру, їх починають осмислювати і піддавати критиці під кутом зору справедливості, а інколи, коли вони не відповідають критеріям справедливості, навіть відхиляти. У Новий час ідея політичної справедливості стає моральною ідеєю для оцінювання права і держави, а критерій справедливості починають використовувати для визначення легітимності правових і державних форм.

Сучасні дослідники цього феномена розглядають політичну справедливість як результат природно-правового мислення. Зокрема, німецький філософ О. Хеффе визначає політичну справедливість як критичне або моральне настановлення щодо права та держави, пов'язуючи критерії справедливості з легітимністю політико-правових інститутів [12].

Другою базовою категорією, важливою для нашого дослідження та похідною від проблеми справедливості, є проблема прав людини. Термін “права людини” зазвичай трактують як природні права особи. Так, Фома Аквінський вважав, що природне право спирається на здоровий глузд і є тією основою, на якій люди вибудовують закони. Існують й інші підходи. Відомий англійський філософ і юрист, автор утилітаристської концепції І. Бентам, піддаючи критиці природні права, наголошував, що права – це дитя закону і лише з реальних законів випливають реальні права. Будучи противником “абстрактних моральних принципів”, мислитель виступав проти “риторичних метафор”, таких як “суспільна угода”, “природне право”, “невідсуджувані права”[3].

Розвиток ідеї прав людини можна простежити від Великої Хартії Вольностей (1215 р.), у якій гарантувалися вольності англійської церкви та всіх “вільних людей”. Проблема прав і свобод людини й громадянина займала чільне місце в актах раннього конституціоналізму, до яких можна віднести британський Білль про права (1689 р.) та Декларацію прав людини і громадянина (1789 р.), яку проголосили представники французького народу, що утворили Національні збори. Декларація, наприклад, містила поняття “священні права народу” та розуміння закону як вираження спільної волі. У третій статті цього Акту йшлося про такі невід’ємні права людини, як свобода, власність, безпека та право на спротив.

Ідея прав людини дістала свій подальший розвиток у поправках до Конституції США (перші десять поправок), які мають назву “Білль про права”(1789–1791), та Загальній декларації прав людини, яку прийняла 1948 р. Генеральна Асамблея ООН. У Загальній декларації прав людини визначаються громадянські і політичні права та свободи, вона є найважливішим соціально-політичним та юридичним документом сучасності.

У зазначених актах простежується чітке розмежування між правами людини і правами громадянина. Таке розмежування пояснюється відмінностями між двома різними суб'єктами прав і свобод людини і громадянина. Права і свободи людини виникають у результаті самого факту народження – ці права беруть свій початок у природному праві. Громадянином людина стає в результаті встановлених між нею і державою певних політико-правових відносин, тобто держава наділяє громадянина певними політичними правами та обов'язками. Ці права випливають із позитивного права.

Система прав і свобод людини й громадянина охоплює три групи прав:

- особисті, або громадянські, права, обов'язки, свободи: право на життя та гідність, недоторканність особистості та приватного життя, судовий захист, обов'язок дотримуватися закону і т. ін.;
- політичні права та обов'язки: участь в управлінні державою; право обирати і бути обраним; право на свободу слова, мітингів і демонстрацій; обов'язок захищати країну і т. ін.;
- економічні, соціальні і культурні права та обов'язки: право на приватну власність, на працю, на вибір виду діяльності, право на освіту, охорону здоров'я, на участь у культурному житті тощо. Варто зазначити, що не слід ані протиставляти, ані ототожнювати ці права.

Ядро політико-правового статусу особистості закріплюється звичайно в Конституції країни, гарантом якої є чинна влада. Але для людини, як зазначає сучасний дослідник прав М. Кренстон, поняття “право” існує у двох аспектах. Перше значення – “мати право” – це мати щось, що надається та реалізується за законом країни. Іншими словами, це свобода певних дій, що гарантуються законом, і цей вид права називають *позитивним правом*. Друге значення поняття прав Кренстон називає *моральним правом*, яке є наближеним до поняття справедливості [6]. Моральні права не завжди закріплені в чинному законодавстві. Більше того, зазвичай ми говоримо “я маю право”, коли відчуваємо, що наші права порушено або вони суттєво утискаються. Оцінюючи свої права та свободи, людина завжди виходить з власних уявлень про справедливість.

Аналіз найбільш відомих психологічних концепцій справедливості показує, що поняття справедливості використовується переважно у двох значеннях: як ставлення до людей відповідно до загальних моральних принципів та ставлення відповідно до моральних прав людини [9]. Моральні права людини тісно пов'язані з принципами справедливого поводження з нею. Можна сказати, що для людини справедливим є те, на що вона має право, а ще точніше – це її очікування щодо дотримання моральних прав

у порівнянні з іншими. Вони визначаються особливостями конкретної ситуації, в якій людина перебуває, та її належністю до певної соціальної групи. На очікування справедливості впливає ставлення до природних прав людини, які є універсальними і не залежать від соціального статусу чи ситуації. Ідеться про природні права людини, що відображають певні принципи справедливості щодо ставлення держави до людини. У теоретичному природному праві поняття про права людини фіксують певні норми політичної справедливості. Ставлення ж людини до своїх прав конститує певні очікування справедливості і може бути показником моральної оцінки державних та правових інститутів, критерієм оцінювання політичної справедливості.

В основі психологічного механізму переживання почуття справедливості-несправедливості щодо права і держави лежать уявлення про рівність-нерівність у порівнянні з іншими членами суспільства (або представниками інших соціальних груп) у царині розподілу юридичних прав і ступеня соціальних свобод, що надаються владою і законом. Уявлення людей про справедливе-несправедливе у сфері політико-правових відносин пов'язані в їхній свідомості з конкретними правовими настановами та політичними поглядами (настановленнями щодо держави та форми політичного устрою).

Почуття несправедливості виникає тоді, коли порушується імпліцитний контракт – не виправдовуються очікування, коли почуття несправедливості переживається як результат невиконаного завченого очікування (Л. Фербі). Але індивідуальні (групові) стандарти справедливості залежать не лише від очікувань, які індивід (група) засвоює з навколишнього середовища. На думку Фербі, ми оцінюємо справедливість на основі очікуваних наслідків.

Підтвердження цієї думки, на наш погляд, можна отримати, якщо проаналізувати психологічне підґрунтя Революції Гідності, що відбулася в Україні. Ідеться про уявлення значної частини суспільства про справедливий-несправедливий шлях розвитку країни. Уявлення про “несправедливе” спонукало людей вийти на Майдан, а побиття студентів порушило у свідомості критичної маси суспільства універсальні права справедливості. Своїми діями чинна влада порушила природне право людини на протест як форму захисту своїх інтересів і в такий спосіб делегітимізувала правові норми. Сприйняття ж подальших подій як легітимних або нелегітимних значною мірою залежало від сформованих у членів суспільства стандартів справедливості і довіри до чинних норм, законів, чинної (на той момент) або нової влади.

Згода членів суспільства підкорятися владі та законові, їхня довіра до форм суспільного, правового і політичного порядку, який встановлює влада, залежать у тому числі від уявлень про справедливість, сформованих стандартів (критеріїв) справедливості, соціальних настановлень на справедливість. З позицій соціальної психології згода членів суспільства підпорядковуватися владі залежить від їхньої довіри до певних форм суспільного й політичного устрою і виражається в панівних соціальних настановленнях на легітимність суспільного устрою. Способи легітимізації, які використовуються політичною владою, залежать від соціальних настановлень на справедливість (очікування справедливості), що значною мірою визначаються особливостями політичної соціалізації. Сама ж політична соціалізація залежить передусім від типу суспільства і встановленого політичного режиму. Очевидно, що в суспільствах з різними типами політико-правової культури політичною владою будуть застосовуватися різні способи легітимізації – формування переважаючих соціальних настановлень на легітимність суспільного устрою, тобто будуть існувати різні критерії справедливості для його оцінювання. Але справедливим є і зворотне, коли розвиток і застосування універсальних принципів справедливості в суспільній свідомості, що ґрунтуються на дотриманні природних прав людини, формує певний, панівний у цьому суспільстві (групі), стандарт справедливості, який формує певні очікування політико-правової справедливості в стосунках з державою.

Висновки:

1. Уявлення людини про свої права, її ставлення до реальних і бажаних прав, державних і правових інститутів є психологічним підґрунтям, на якому вибудовуються очікування справедливості в політико-правових стосунках між людиною і державою

2. Ступінь усвідомлення своїх природних прав та їхня соціально-психологічна запотребованість у процесі побудови стосунків між людиною і суспільством, людиною і державою є, на наш погляд, певним показником очікувань справедливості (критерій справедливості), які має людина щодо держави та політичної влади.

Література

1. Абульханова К. А. Российский менталитет: кросс-культурный и типологический подходы / К. А. Абульханова // Российский менталитет. Вопросы психологической теории и практики / под ред. К. А. Абульхановой, А. В. Брушлинского, М. И. Володиной. – М. : Ин-т психологии РАН, 1997. – С. 7–37.
2. Андреева Г. М. Психология социального познания / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 288 с.
3. Бенгам И. Введение в основания нравственности и законодательства / И. Бенгам. – М. : РОССПЭН, 1998. – 415 с.
4. Гулевич О. А. Теоретический анализ и опыт эмпирического исследования правосознания как совокупности социальных представлений о праве / О. А. Гулевич // Мир психологии. – 1999. – № 3. – С. 120–132.
5. Донцов А. И. Концепция социальных представлений в современной французской психологии / А. И. Донцов, Т. П. Емельянова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 128 с.
6. Крэнстон М. Права человека. Документы о правах человека / Морис Крэнстон. – Paris : Editions de la Seine, 1975. – 376 с.
7. Московичи С. От коллективных представлений к социальным / С. Московичи // Вопросы социологии. – 1992. – № 2. – С. 83–97.
8. Московичи С. Социальное представление: исторический взгляд / С. Московичи // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16, № 1. – С. 3–14.
9. Сіверс З. Ф. Соціально-психологічний аналіз розвитку концепцій політико-правової свідомості в різні історичні періоди / З. Ф. Сіверс // 10X20 : зб. наук. праць / НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Ліра-К, 2014. –

10. Сиверс З. Ф. Уявлення про справедливість як складова політико-правової свідомості особистості / З. Ф. Сиверс // *Юридична психологія*. – 2015. – № 1. – С. 32–42.
11. Трушкова С. В. Структура, динамика и функции социальных представлений (обзор) / С. В. Трушкова // Социальные и гуманитарные науки (отечественная и зарубежная литература). Серия 11. Социология. – М., 1996. – № 3. – С. 180–207.
12. Хеффе О. Политика. Право. Справедливость. Основоположения критической философии права и государства : пер. с нем. / О. Хеффе. – М. : Гнозис, 1994. – 319 с.
13. Doise W. Human rights studies as social representation in a cross-national context / W. Doise, D. Spini, A. Clemence // *European Journal of Social Psychology*. – 1999. – Vol. 29. – № 1. – P. 1–29.
14. Moscovici S. The phenomena of social representation / S. Moscovici // *Social Representation*. – Cambridge, 1984. – P. 3–69.

References

1. Abulkhanova, K. A. (1997). Rossiyskiy mentalitet: kross-kulturnyy i tipologicheskii podkhody [Russian mentality: a cross-cultural and typological approach]. In K. A. Abulkhanova, A. V. Brushlinskiy, M. I. Volovikova (Eds.), *Rossiyskiy mentalitet. Voprosy psikhologicheskoy teorii i praktiki* [Russian mentality. Questions of psychological theory and practice] (pp. 7–37). Moscow: Publ. of Institute of Psychology of Russian Academy of Sciences (rus).
2. Andreeva, G. M. (2000). *Psikhologiya sotsialnogo poznaniya* [Psychology of social cognition]. Moscow: Aspekt Press Publ. (rus).
3. Bentam, I. (1998). *Vvedenie v osnovaniya npravstvennosti i zakonodatelstva* [Introduction to the foundation of morals and legislation]. Moscow: ROSSPEN Publ. (rus).
4. Gulevich, O. A. (1999). Teoreticheskiy analiz i opyt empiricheskogo issledovaniya pravosoznaniya kak sovokupnosti sotsialnykh predstavleniy o prave [The theoretical analysis and experiment in empirical studies of legal consciousness as a set of social representations on the law]. *Mir psikhologii* [World of Psychology], 3, 120–132 (rus).
5. Dontsov, A. I. and Emelyanova, T. P. (1987). *Kontseptsiya sotsialnykh predstavleniy v sovremennoy frantsuzskoy psikhologii* [The concept of social representations in modern French psychology]. Moscow: Publ. of Moscow State University (rus).
6. Krenston, M. (1975). *Prava cheloveka. Dokumenty o pravakh cheloveka* [Human rights. The documents on human rights]. Paris: Editions de la Seine (rus).
7. Moskovichi, S. (1992). Ot kollektivnykh predstavleniy k sotsialnym [From the collective representations to social]. *Voprosy sotsiologii* [Issues of Sociology], 2, 83–97 (rus).
8. Moskovichi, S. (1995). Sotsialnoe predstavlenie: istoricheskiy vzglyad [Social performance: a historical look]. *Psikhologicheskii zhurnal* [Psychological Journal]. Vol. 16, no. 1, pp. 3–14 (rus).
9. Sivers, Z. F. (2014). Sotsialno-psykholohichniy analiz rozvytku kontseptsii polityko-pravovoi svidomosti v rizni istorychni periody [Socio-psychological analysis of development of concepts of political and legal consciousness in different historical periods]. In *10x20: zbirnyk naukovykh prats Instytutu sotsialnoi ta politychnoi psykholohii NAPN Ukrainy* [10x20: a collection of science jobs of Institute of Social and Political Psychology of the NAPS of Ukraine] (pp. 96–105). Kyiv: Lira-K Publ. (ukr).
10. Sivers, Z. F. (2015). Uiavlennia pro spravedyvist yak skladova polityko-pravovoi svidomosti osobystosti [An idea about justice as constituent of political-legal consciousness of personality]. *Yurydychna psykholohiia* [Legal psychology], 1, 32–42 (ukr).
11. Trushkova, S. V. (1996). Struktura, dinamika i funktsii sotsialnykh predstavleniy (obzor) [Structure, dynamics and function of social representations (Overview)]. *Sotsialnye i gumanitarnye nauki (otechestvennaya i zarubezhnaya literatura). Seriya 11. Sociologiya* [Social and Human Sciences (domestic and foreign literature). Series 11. Sociology], 3, 180–207 (rus).
12. Heffe, O. (1994). *Politika. Pravo. Spravedlivost. Osnovopolozheniya kriticheskoy filosofii prava i gosudarstva* [Policy. Law. Justice. Basic principle of the critical philosophy of law and state]. Moscow: Gnozis Publ. (rus).
13. Doise, W., Spini, D. and Clemence, A. (1999). Human rights studies as social representation in a cross-national context. *European Journal of Social Psychology*, Vol. 29, no. 1, pp. 1–29.
14. Moscovici, S. (1984). The phenomena of social representation. *Social Representation* (pp. 3–69). Cambridge.

Сиверс З. Ф. Представления молодежи о своих правах как показатель ожиданий институциональной справедливости

Статья посвящена практически не исследованной в отечественной социально-психологической науке проблеме анализа феномена политико-правового сознания, в частности тех психологических факторов и механизмов, которые лежат в основе политико-правового сознания молодежи и могут влиять на его становление. Автор обосновывает выбор концепции социальных представлений С. Московичи в качестве методологической основы своего исследования. Приводится краткий обзор основных положений концепции социальных представлений, далее акцент делается на тех характеристиках социальных представлений, которые представляют особый интерес в контексте авторских исследований; дается определение политико-правового сознания и политической справедливости. Анализируется развитие идеи прав человека – начиная от Большой Хартии Вольностей (1215р.), актов раннего конституционализма (британский Билль о правах 1689 г., принятая в 1789 г. Национальным собранием Франции Декларация прав человека и гражданина) до Всеобщей декларации прав человека, принятой в 1948 г. Генеральной Ассамблеей ООН, что дает автору основания сделать вывод о нежесткости прав личности и прав гражданина, а также составить характеристику политико-правового статуса личности. Теоретически обосновывается положение о том, что представления человека о своих правах, государственных и правовых институтах является психологической основой ожиданий политической справедливости в отношениях между человеком и государством, а степень осознания своих прав можно считать определенным критерием ожиданий справедливости относительно государства и политической власти.

Ключевые слова: политико-правовое сознание, справедливость, политическая справедливость, социальные представления, представление о справедливости, представления о правах.

Sivers Z. F. Social Representations of Young People Concerning of Their Rights as an Indicator of Expectations of Institutional Justice

The article is devoted to almost unexplored in the domestic social and psychological science problem of the phenomenon of political and legal consciousness, in particular, to psychological factors and mechanisms that underlie political and legal consciousness and may affect its formation. The author justifies the choice of the concept of social representations by S. Moskvich as a methodological basis of the study. Having carried out an overview of the main provisions of the concept of social representations, the author focuses on the characteristics of the social representations, which are of particular interest in the context of the author's research, gives a definition of the political and legal consciousness and political justice. Analyzing the development of the idea of human rights from the Great Charter of liberties (1215r.), Acts early constitutionalism (British Bill of Rights, the -1689, the Declaration of the Rights of Man – the French National Assembly, 1789) to the Universal Declaration of Human Rights, adopted in 1948 UN General Assembly, the author points to the unidentity of individual rights and citizen rights, gives a description of the political and legal status of an individual. It is theoretically justified that an individual's social representations of his/her rights, state and legal institutions are psychological basis for expectations of political justice in relationship between a person and a state. But level of awareness of their rights is a definite criterion of fairness expectation in respect to state and political power.

Key words: political and legal consciousness, justice, political justice, social representations, social representations of justice, social representations of rights.